

Etkinlikler - Voyvoda Caddesi Toplantıları 2004-2005

Modern İstanbul lirik tahayyüle imkan veriyor mu?

Hilmi Yavuz

Şairin kenti bakışlarıyla estetize ederek şiirsel bir söylemle dile getirmesinden söz etmek için, önce lirik şiire olduğuna biraz değinmek gerektiğini düşünüyorum. Adorno'nun *Edebiyat Yazıları* adlı kitabında "Lirik Şiir ve Toplum" başlıklı yazıda (1958'de yaptığı bir radyo konuşmasının daha sonra yazıya dönüştürmüş halidir bu) söylediği şudur: Lirik şiir öznel duyguları dile getirebilir; ama bu onun zorunlu olarak bireyci bir şiir olduğu anlamına gelmez. Bir şiirin lirik olması bireyci ya da toplumcu bağlamda öznel duyguları dile getiriyor olmasıyla sınırlı değildir.

Şairin lirik tahayyülü nasıl gerçekleştireceğini tarif etmek için -Türkçe'ye "düşünürgezer" olarak çevrilen-flâneur kavramından yararlanmak durumundayım. Bu kavramı önce Charles Baudelaire, daha sonra özellikle de Baudelaire üzerine yazdığı yazılarda Walter Benjamin kullanır. Flâneur lirik tahayyüle ya da bir şairin bir kenti lirik tahayyülün nesnesi kılabilmesine ilişkin olmazsa olmaz, temel koyucu taşlardan biridir. Flâneur kenti Eagleton'ın tanımıyla "şairin bakışlarıyla estetize etmesi" biçiminde tanımlar. Şairin bu konumda olması, onun içinde devindiği kenti bir flâneur gibi kavradığını gösterir.

Lirik tahayyül, yani şairin kenti bakışlarıyla estetize ederek şiirsel bir söylemle dile getirmesi metaforlarla olur. Şairin kentte flâneur gibi dolaşmasının ise ancak geleneksel kentlerde mümkün olduğu, modern ya da ultra-modern kentlerde lirik tahayyülün gerçekleşmesinin ön koşulu olarak öne sürdüğüm flâneur'lük olanaklarının bulunmadığı kanısındayım. Dolayısıyla bugün için modern bir kent olarak İstanbul'da lirik tahayyülün mümkün olmadığı, Yahya Kemal'in "Aziz İstanbul'u ya da Orhan Veli'nin "İstanbulu Dinliyorum"u türünden örneklerle karşılaşmanın mümkün olmadığını düşünüyorum.

Baudelaire'in Paris'ini örnek alırsak, 1870'lerden itibaren, Paris'te büyük ölçüde komün deneyimlerinin sonucu olarak bizim bildiğimiz büyük caddeler açılmıştır. Bu bulvarlar ve kentlerin giderek büyük ölçüde kalabalıklaşması, Paris'in büyük ölçüde değişmiş olması Baudelaire açısından böyle bir lirik tahayyülü pek mümkün kılamamaktadır. Ama Baudelaire'in lirik tahayyülü olumlu anlamda bir lirik tahayyül olmaktan, yani kenti bakışlarıyla estetize etmek anlamında bir lirik tahayyül olmaktan çıkmıştır. Adorno'nun yaklaşımını referans olarak alırsak şunu söyleyebiliriz: Lirik tahayyül modern kentlerde aslında kenti bakışlarıyla estetize etme imkânlılığını yitirmiştir. Şair lirik şiir yazmaktadır elbette, ama Adorno'nun söylediği gibi öznel duyguları bireysel bağlamda dile getiren şiirler değildir bunlar; daha çok kentin artık lirik tahayyüle imkân vermediğini dile getiren ve bir tür modernite eleştirisi biçiminde bir tutumu ortaya koyan şiirlerdir.

Courtois *Fransa Üstüne Deneme* adlı kitabında Baudelaire'in bir beyitine atıfta bulunarak "Eski Paris'ten eser kalmadı heyhat / bir şehrin şekli bir faninin kalbinden daha çabuk değişiyor" der: Paris değişmiştir ve bu değişme bir insanın kalbindekinden daha çabuktur. Ahmet Muhip Dıranaş'ın "Yağma" başlıklı uzun şiirinde benzer bir metafor söz konusudur: "Her şey değişiyor kalbimiz bile, / Ama yüzyıllarla besli bir şehir / İnsan yaşamından daha da hızla / Bunca çabuk nasıl yok olabilir" Baudelaire ile Dıranaş'ın bu metaforik örtüşmesini anlamak mümkündür; anlaşıldığı kadarıyla şehrin değişmesi şairleri büyük ölçüde tedirgin etmiştir. Bu tedirginlik örtük biçimde aslında modernite ideolojisinin eleştirisi anlamına da gelir. Dolayısıyla lirik şiir ya da tahayyül kenti artık şairin bakışlarıyla estetize ettiği, Yahya Kemal'in ifadesiyle, sadece estetize etmekle kalmayıp deyiş yerindeyse kanonize ettiği, kutsallaştırdığı bir nesne olmaktan çıkarır ve bu kez eleştirel bir yaklaşımla lirik tahayyülü ideolojik bir meseleye dönüştürür.

Şairin öznel duygularını bireysel düzlemde kenti estetize ederek nasıl dile getirdiği üzerinde durmak, belki daha sonra modern dönemde yazılan o şiirleri nasıl birer modernite eleştirisine dönüştüğünü görmek bakımından, geleneksel sayılabilecek modern öncesi kentlerdeki lirik tahayyülün nasıl gerçekleştiğine bakmak gerekir.

Kenti bakışlarıyla estetize edip neredeyse "azizlik" kertesine çıkaran şairlerin başında, modern Türk şiirinin yol açıcısı kabul ettiğim Yahya Kemal Beyatlı gelir. *Kendi Gök Kubbemizde* adlı kitabındaki "Bir Başka Tepeden" başlıklı şiirinde şair şöyle der:

"Sana dün bir tepeden baktım aziz İstanbul
Görmedim gezmediğim, sevmemişim hiçbir yer

Ömrüm oldukça gönül tahtıma keyfince kurul
Sade bir semtini sevmek bile bir ömre değer

Nice revnaklı şehirler görülür dünyada
Lakin efsunlu güzellikleri sensin yaratan

Yaşamıştır derim en hoş ve uzun rüyada
Sende çok yıl yaşayan, sende ölen, sende yatan"

"Git bu mevsimde gurub vakti Cihangir'den bak / Bir zaman kendini karşındaki rüyaya bırak" diye başlayan "Hayal Şehir" veya "Atıkvalde", "Üsküdar'ın Dost Işıkları", "Günler kısaldı, Kanlıca'nın ihtiyarları / Bir bir hatırlamakta geçen sonbaharları" diye başlayan "Eylül Sonu" adlı şiirlerinin hepsinde Yahya Kemal geleneksel kenti -Orhan Veli'nin sözleriyle ifade etmek gerekirse "doklardan çekiç sesleri'nin geldiği, "bir kadının ayakları'nın suya değdiği İstanbul'u- estetize eden şair kimliğiyle aslında Orhan Veli'nin İstanbul şiirlerinin de bu anlamda öncüsüdür. Yahya Kemal'in flâneur'lüğü sadece tek başına değil dostlarıyla yaptığını da biliyoruz. Tarihi ve doğal mekânlarda gezintiler yapan şair, İstanbul'un evlerini, mekânlarını, çeşmelerini, ağaçlarını bu metaforlarla bir lirik tahayyüle, yani bir imgeye dönüştürür. Bu lirik tahayyül ile imgeye İstanbul'un dönüştürülmesi aslında şairin kenti bakışıyla estetize etmesidir.

Bunun tipik örneğini "Hayal Şehir"de görürüz:

"Git bu mevsimde gurub vakti cihangiden bak,
Bir zaman kendini karşındaki rüyaya bırak
Başkadır çünkü bu akşam bütün akşamlardan,
Güneşin vehmi saraylar yaratır camlardan

O ilah isteyip eğlence hayal hanesine
Çevirir camları birden peri kâşanesine

Son ateşlerden bu saraylarla bütün Karşıyaka
Benzer üç bin sene evvelki mutantan Şark'a

Mest olur içtiği altın şarabın zevkinden
Elde bir kırmızı kâseye ufuktan çekilen

Nice yüz bin senedir şarkın ışık mimarı
Böyle mamur eder ettikçe hayal Üsküdar'ı"

Bu şiir devam eden beyitlerinde de bütünüyle şairin İstanbul'u lirik tahayyülün nesnesi kılan bir bakışla estetize ediyor olduğunun örnekleriyle doludur. Üsküdar'ın camlarına akşam güneşine vurmasıyla onları birer peri kâşanesine dönüştürmesi, yoksul evlerin birdenbire Yahya Kemal'in bakışıyla bir saraya, kâşaneye dönüşmesi aslında bu tahayyülün hangi koşullarda imkânlı olduğunu göstermek bakımından da son derece semptomaldır. Lirik tahayyül ancak kentin tarihini inşa eden yapıların bulunmasıyla mümkündür; dolayısıyla bugün Cihangir'den bakan herhangi bir şairin bakışıyla estetize edebileceği herhangi bir mekân bulabilmesinin ne kertede mümkün olduğunu sorgulamak gerekir. İşte bu yüzden ki gerçekten Baudelaire'in de belirttiği gibi insan kalbinden daha hızlı bir değişimle İstanbul artık şarhilerin lirik tahayyülüne konu olacak bir şiiri ortaya koymaya imkân verecek bir yapıda değildir. Böyle bir kentte artık Orhan Veli'nin "İstanbul'u Dinliyorum"u gibi bir şiir yazılamaz. Bakışıyla kenti estetize etme imkânı ortadan kalkmışsa eğer, Adorno'nun söylediği gibi lirik şiir artık öznel, bireysel düzlemde değil ama toplumsal modernite eleştirisini dile getirmek biçiminde gerçekleşir.

Şairin lirik tahayyülden kopmuş, kentin estetize edilmesinin değil, modernleşmesine yönelik bir tür ideolojik yakınmanın aracı olan lirizmini, Dıranas'ın "Yağma"sıyla örneklemek mümkündür:

"Boğaz'ın bir kıyısında, aydınlık
Pencerelerde –her bulutun yolu–
Bir mevsim, seninle başbaşa kaldık,
Yaşadık dı bir zaman İstanbul'u.

Akan suda kuş gibi gemilerle,
Eski evler ve tenha sokaklarla,
Şarkı gibilerle, düş gibilerle
Sarmaş dolaş... Olmaz gibi bir dünya

Mutluluklar şehri bir İstanbul'du,
Şiirler, buluşmalar, aşklar... şimdi
Akşam olan bir gün gibi son buldu;
Ne şiir kaldı, ne aşk, ne beklenti.

Tiğ gibi minareleriyle, kendi
Kendisinde güzel, tek, yüce, kutlu
Bir ölümsüzlükler, zaferler kenti
Bu gün yenilgilerle, yasla dolu.

Bir songün hali, bir taş taş üstüne;
Hem mide, hem ruhta bir açlık, ejder
Örneği saldırmada dörtbir yöne;
Toz, duman, inilti, akıntılar, çöpler

Niçin geri geldik bunca yıl sonra?
Batık bir ülkeyi aramak gibi.
İşte gençliğimiz: ta uzaklara,
Çok uzaklara bak. Orada belki.

Ama gizlice bak, olur ki ürker.
Yaşantıdan fazla anılardan kork,
Bize gülümsüyorsa geçmiş günler;
Belki yalandır, belki o bile yok.

Orda elinde bir simitle, ufak,
Süzgün bir çocuk, çocukluğum işte;
Nasıl kaçıyor benden, nasıl bir bak, Yaban
domuzu görmüş gibi düşte.

Boğaziçi, daha sağken gömülmek
İçin dönmüş beton mezarlara;
Bir hippî kız, bir deccal, şimdi Bebek
Koylarında ilham, arsız, farfara.

Ölebilirsin ha yol ortasında,
Yanılıp gökyüzüne bakma sakın.
Bir sevi vaktinin bile havasında
Yok artık o mahrem örtüsü aşkın.

O güzelim aşkın vücudu yağma,
Şarkısı ne mahur beste, ne İttri...
Tenekeler çalıp çığlık çığhğa
Yarı bir sevişme, ayaküzeri

Ve ekmek kapanın elinde. Hayat
Haklı değil. Tanrı ve kul ortada.
Darağacında sallananlardan tut
Yargı kürsüsüne kadar yürü, taa...

.....”

İstanbul'u kanonize eden, azizleştiren, kutsallaştıran Yahya Kemal şiiri ancak geleneksel İstanbul'un şiiridir. Modern İstanbul'un şiiri ancak geçmişe yakılan bu tür ağıtlarla, bugünün ya da modernitenin getirdiği bütün bu ideolojik eleştirilerle mümkün olabilir. Bir başka deyişle, kenti estetize eden o bakıştan modernitenin eleştirisine dönüşen ideolojik bir lirik tahayyülden söz edilebilir ancak ve bu lirik tahayyül artık bu kentte daha farklı şiirler yazılmasına izin vermemektedir.

İstanbul'u bir flâneur olarak dolaşp kenti bakışlarıyla estetize etmeye kalksam ve günün herhangi bir saatinde İstiklal Caddesi'nde yürüsem örneğin, acaba o ikide bir de geçerken bizi dirsekleyen kalabalığın yoğunluğundan herhangi bir nesneyi temellük etmem mümkün müdür?

Dolayısıyla artık İstanbul için güzelleme yazılamaz; İstanbul ancak Dıranas'ın yazdığı gibi, "yağma" metaforuyla dile getirilebilir. Yahya Kemal'in "rüya şehir", "hayal şehir" gibi birtakım metaforlarla, hayale indirgeyerek estetize ettiği şehir için uygun metaforlar şimdi artık "yağma" ve buna benzer birtakım yakınma metaforlarıdır.